

I

Αφορμή για τις σκέψεις που ακολουθούν στάθηκαν τα γεγονότα και οι διαμάχες των τελευταίων χρόνων όπως εμφανίζονται στο φόντο του εικοστού αιώνα, ο οποίος αποδεικνύεται πράγματι, όπως είχε προβλέψει ο Λένιν, αιώνας πολέμων και επαναστάσεων, και ως εκ τούτου αιώνας της βίας εκείνης που σήμερα πιστεύεται ότι είναι ο κοινός παρονομαστής τους. Υπάρχει ωστόσο ένας άλλος παράγοντας στην παρούσα κατάσταση ο οποίος, αν και κανένας δεν τον είχε προβλέψει, είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικός. Η τεχνική εξέλιξη των εργαλείων της βίας έχει φθάσει σήμερα σε τέτοιο σημείο ώστε είναι αδύνατο να νοηθεί πολιτικός στόχος που θα αντιστοιχούσε στις καταστροφικές τους δυνατότητες ή θα δικαιολογούσε τη χρήση τους σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης. Γι' αυτό ο πόλεμος –ο έσχατος ανελέητος κριτής στις διεθνείς διαφορές από αμνημονεύτων χρόνων– έχει χάσει μεγάλο μέρος της αποτελεσματικότητάς του και σχεδόν όλη του την αίγλη. Το «αποκαλυπτικό» παιχνίδι σκακιού μεταξύ των υπερδυνάμεων, δηλαδή μεταξύ αυτών που κινούνται στο υψηλότερο επίπεδο του πολιτισμού μας, παίζεται σύμφωνα με τον κανόνα «αν ένας από τους δύο “νικήσει”, έρχεται το τέλος και των δύο»¹. πρόκειται για ένα παιχνίδι εντελώς διαφορετικό από όλα τα πολεμικά παιχνίδια που προηγήθηκαν. Ο «ορθολογικός» σκοπός του δεν είναι η νίκη αλλά η αποτροπή του πολέμου, και η κούρσα των εξοπλισμών, που δεν αποτελεί πλέον προετοιμασία για πόλεμο, μπορεί σήμερα να δικαιολογη-

θεί μόνο με το σκεπτικό ότι η όλο και μεγαλύτερη δυνατότητα αποτροπής αποτελεί την καλύτερη εγγύηση για την ειρήνη. Στο ερώτημα πώς θα μπορούσαμε ποτέ να απαλλαγούμε από την ολοφάνερη παραφροσύνη αυτής της κατάστασης, δεν υπάρχει απάντηση.

Επειδή η βία –σε διάκριση προς τη δύναμη, τον εξαναγκασμό ή τη ρώμη– χρειάζεται πάντοτε εργαλεία (όπως εδώ και πολύ καιρό επισήμανε ο Ένγκελς)², η επανάσταση της τεχνολογίας, επανάσταση στην κατασκευή εργαλείων, εκδηλώθηκε ιδιαίτερα έντονα στην οργάνωση και διεξαγωγή του πολέμου. Η ίδια η ουσία της βίαιης πράξης διέπεται από την κατηγορία του σκοπού και των μέσων, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας, όταν εφαρμόζεται στα ανθρώπινα πράγματα, υπήρξε ανέκαθεν ότι ο σκοπός διατρέχει τον κίνδυνο να συνθλιβεί από τα μέσα που αγιάζει και που χρειάζονται για την επίτευξή του. Εφόσον ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης πράξης, σε διάκριση προς τα τελικά προϊόντα της κατασκευής, ποτέ δεν μπορεί να προβλεφθεί με βεβαιότητα, τα μέσα που χρησιμοποιούνται προς επίτευξη πολιτικών στόχων τις περισσότερες φορές έχουν μεγαλύτερη σημασία για τον μελλοντικό κόσμο απ' ό,τι οι επιδιωκόμενοι στόχοι.

Επιπλέον, ενώ τα αποτελέσματα των ανθρώπινων πράξεων βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο των δρώντων προσώπων, η βία κρύβει μέσα της ένα πρόσθετο στοιχείο αυθαιρεσίας. Πουθενά η Τύχη, καλή ή κακή, δεν παίζει τόσο μοιραίο ρόλο στα ανθρώπινα πράγματα όσο στο πεδίο της μάχης, και αυτή η παρείσφρηση του εντελώς απροσδόκητου δεν εξαφανίζεται όταν οι άνθρωποι την αποκαλούν «τυχαίο γεγονός» και τη βρίσκουν επιστημονικά ύποπτη· ούτε μπορεί να εξαλειφθεί με προσομοιώσεις, σενάρια, θεωρίες των παιγνίων και τα παρόμοια. Δεν υπάρχει βεβαιότητα σε αυτά τα θέματα, ούτε καν η απώτατη βεβαιότητα της αμοιβαίας καταστροφής υπό ορισμένες υπολογισμένες συνθήκες. Το

ίδιο το γεγονός ότι όσοι ασχολούνται με την τελειοποίηση των μέσων καταστροφής έχουν φθάσει τελικά σε ένα επίπεδο τεχνικής εξέλιξης όπου ο στόχος τους, δηλαδή ο πόλεμος, κοντεύει να εξαφανισθεί εντελώς χάρη στα μέσα που έχει στη διάθεσή του³ είναι σαν μια ειρωνική υπόμνηση αυτής της καθολικής μη προβλεψιμότητας, την οποία συναντάμε μόλις πλησιάσουμε το βασίλειο της βίας. Ο κύριος λόγος που ο πόλεμος είναι ακόμη παρών δεν είναι ούτε κάποια κρυφή επιθυμία θανάτου που διακατέχει το ανθρώπινο γένος, ούτε ένα ακατανίκητο ένστικτο επιθετικότητας, ούτε τέλος, όπως μπορεί να φαίνεται πιο εύλογο, οι σοβαροί οικονομικοί και κοινωνικοί κίνδυνοι που ενυπάρχουν στον αφοπλισμό⁴, αλλά το απλό γεγονός ότι δεν έχει ακόμη εμφανισθεί στην πολιτική σκηνή κανένα υποκατάστατο αυτού του έσχατου κριτή στις διεθνείς υποθέσεις. Δεν είχε δίκιο άραγε ο Χομπς όταν έλεγε: «Οι συνθήκες, χωρίς το ξίφος, είναι μόνο λόγια»;

Ούτε φαίνεται άλλωστε πιθανή η εμφάνιση κάποιου υποκατάστατου όσο ταυτίζεται η εθνική ανεξαρτησία, δηλαδή η ελευθερία από ξενική κυριαρχία, με την κρατική κυριαρχία, δηλαδή την απαίτηση για ανεξέλεγκτη και απεριόριστη εξουσία σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. (Οι Η.Π.Α. είναι μεταξύ των λίγων χωρών όπου, τουλάχιστον θεωρητικά, είναι δυνατός ο σαφής διαχωρισμός της ελευθερίας από την κρατική κυριαρχία στο βαθμό που τα ίδια τα θεμέλια της αμερικανικής πολιτείας δεν απειλούνται απ' αυτόν. Οι ξένες συνθήκες, σύμφωνα με το Σύνταγμα, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των νόμων της χώρας, και –όπως παρατήρησε το 1793 ο δικαστής James Wilson– «στο Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών ο όρος κυριαρχία είναι εντελώς άγνωστος». Αλλά η εποχή όπου οι Ηνωμένες Πολιτείες ξεκάθαρα και περήφανα κρατούσαν αποστάσεις από την παραδοσιακή γλώσσα και το εννοιολογικό πολιτικό πλαίσιο του ευρω-

παϊκού έθνους-κράτους έχει περάσει ανεπιστρεπτί. Η κληρονομιά της Αμερικανικής Επανάστασης έχει ξεχαστεί, και η αμερικανική διακυβέρνηση, καλώς ή κακώς, έχει εισέλθει στην κληρονομιά της Ευρώπης σαν να ήταν δική της –χωρίς, αλίμονο, να έχει επίγνωση του γεγονότος ότι τη φθίνουσα δύναμη της Ευρώπης προανήγγειλε και συνόδευσε η πολιτική χρεωκοπία, η χρεωκοπία του έθνους-κράτους και της σύστοιχης έννοιας της κυριαρχίας.) Το ότι ο πόλεμος εξακολουθεί να είναι η *ultima ratio*, η παλιά συνέχιση της πολιτικής με βίαια μέσα, στις εξωτερικές υποθέσεις των υπανάπτυκτων χωρών δεν αποτελεί επιχείρημα κατά της προϊούσας αχρηστίας του, ούτε είναι παρηγοριά το γεγονός ότι μόνο μικρές χώρες χωρίς πυρηνικά και βιολογικά όπλα είναι ακόμη διατεθειμένες να τον πραγματοποιήσουν. Είναι κοινό μυστικό ότι το περίφημο τυχαίο γεγονός έχει τις περισσότερες πιθανότητες να συμβεί σ' εκείνα τα μέρη του κόσμου όπου το παλιό ρητό «Δεν υπάρχει άλλη λύση από τη νίκη» συνεχίζει να φαίνεται ιδιαίτερα εύλογο.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, λίγα πράγματα είναι στην ουσία πιο τρομακτικά από το σταθερά αυξανόμενο γόητρο των εμπειρογνομόνων με επιστημονική νοοτροπία που μετέχουν στα κυβερνητικά συμβούλια τις τελευταίες δεκαετίες. Το πρόβλημα δεν έγκειται στο ότι είναι αρκετά ψύχραιμοι ώστε να «σκεφτούν το αδιανόητο», αλλά στο ότι δεν *σκέπτονται*. Αντί να εντρυφούν σε μια τέτοια ξεπερασμένη δραστηριότητα, την οποία δεν μπορούν να υποκαταστήσουν οι υπολογιστές, λογαριάζουν τις συνέπειες ορισμένων υποθετικών μοντέλων, χωρίς ωστόσο να μπορούν να ελέγξουν τις υποθέσεις τους βάσει πραγματικών συμβάντων. Το λογικό σφάλμα σε αυτές τις υποθετικές κατασκευές μελλοντικών γεγονότων είναι πάντα το ίδιο: αυτό που αρχικά εμφανίζεται ως υπόθεση –με ή χωρίς τις υπόρρητες εναλλακτικές εκδοχές του, ανάλογα με το επίπεδο εκλέπτυνσης– μετατρέπεται

αμέσως, συνήθως μετά από λίγες παραγράφους, σε «δεδομένο», το οποίο στη συνέχεια γεννά μια ολόκληρη σειρά παρόμοιων μη δεδομένων, με αποτέλεσμα να ξεχνιέται ο καθαρά εικονολογικός χαρακτήρας της όλης επιχείρησης. Περισσότερο να λεχθεί ότι αυτό δεν είναι επιστήμη αλλά ψευδοεπιστήμη, «η απεγνωσμένη απόπειρα των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών της συμπεριφοράς», όπως λέει ο Νόαμ Τσόμσκι, «να μιμηθούν τα επιφανειακά χαρακτηριστικά επιστημών που πράγματι διαθέτουν σημαντικό νοητικό περιεχόμενο». Και η πιο προφανής και «πιο σοβαρή αντίρρηση σ' αυτό το είδος στρατηγικής θεωρίας δεν είναι η περιορισμένη της χρησιμότητα αλλά ο κίνδυνος που εμπεριέχει, διότι μπορεί να μας κάνει να πιστέψουμε ότι κατανοούμε γεγονότα και ελέγχουμε τη ροή τους, χωρίς να συμβαίνει κάτι τέτοιο», όπως επισήμανε πρόσφατα ο Richard N. Goodwin σε μια βιβλιοκρισία η οποία είχε τη σπάνια αρετή να αναδεικνύει το χαρακτηριστικό «ασυνείδητο χιούμορ» πολλών απ' αυτές τις πομπώδεις ψευδοεπιστημονικές θεωρίες⁵.

Τα γεγονότα είναι εξ ορισμού συγκυρίες που διακόπτουν διαδικασίες και διεργασίες ρουτίνας· μόνο σε έναν κόσμο όπου ποτέ δεν συμβαίνει τίποτε σημαντικό θα μπορούσαν να βγουν αληθινά τα όνειρα των μελλοντολόγων. Οι προβλέψεις του μέλλοντος ουδέποτε είναι κάτι περισσότερο από προβολές αυτόματων διαδικασιών και διεργασιών του παρόντος, δηλαδή συγκυριών που είναι πιθανό να λάβουν χώρα αν οι άνθρωποι δεν δράσουν και αν τίποτε το απροσδόκητο δεν συμβεί. Κάθε πράξη, καλώς ή κακώς, και κάθε τυχαίο περιστατικό καταστρέφει κατ' ανάγκη το όλο σχήμα στο πλαίσιο του οποίου κινείται η πρόβλεψη και βρίσκει τα τεκμήριά της. (Η σχετική παρατήρηση του Προυντόν ότι «η γονιμότητα του απροσδόκητου υπερβαίνει κατά πολύ τη φρόνηση του πολιτικού ανδρός» ευτυχώς εξακολουθεί να ισχύει. Υπερβαίνει δε, ακόμη προφανέστερα, τους

υπολογισμούς των ειδικών.) Το να αποκαλούνται «τυχαία γεγονότα» ή «επιθανάτιος ρόγχος του παρελθόντος» τέτοια απροσδόκητα, απρόβλεπτα και μη προβλέψιμα συμβάντα, και να καταγωνιάζονται έτσι ως αμελητέα στο περιβόητο «χρονοντούλαπο της ιστορίας», είναι ένα από τα πιο παλιά κόλπα του επαγγέλματος. Αναμφίβολα, το κόλπο βοηθάει στο ξεκαθάρισμα της θεωρίας, αλλά με τίμημα την ολοένα και μεγαλύτερη απομάκρυνσή της από την πραγματικότητα. Ο κίνδυνος είναι ότι οι θεωρίες αυτές δεν είναι μόνο ευλογοφανείες, επειδή στηρίζονται σε πράγματι ευδιάκριτες τάσεις του παρόντος, αλλά επίσης, λόγω της εσωτερικής τους συνοχής, επιδρούν υπνωτικά: αποκοιμίζουν την κοινή λογική* μας, που δεν είναι τίποτε άλλο από το διανοητικό μας όργανο για την αντίληψη, την κατανόηση και την αντιμετώπιση της πραγματικότητας και των δεδομένων της.

---

* Σ.τ.μ.: Αξίζει να επισημανθεί ότι ο όρος «common sense» αποτελεί μία από τις πλέον βασικές έννοιες της αρεντικής πολιτικής θεωρίας. Εμπνευσμένος από το «sensus communis» του Kant (*Κριτική της κριτικής δύναμης*, βλ. κυρίως § 22 και 40), συνδέεται αναπόσπαστα, στο πλαίσιο των θεωρήσεων της Άρεντ, με την έννοια της πληθούς και συνεπώς με τη δημόσια σφαίρα και την αναβάθμιση του πολιτικού βίου, δηλαδή της δόξας. Η «κοινή λογική» είναι η επί πλέον αίσθηση δυνάμει της οποίας οι πέντε καθαρά «υποκειμενικές» αισθήσεις ευθυγραμμίζονται με τον «αντικειμενικό» κόσμο. Και τούτο, εφόσον η συγκεκριμένη «αίσθηση» ελέγχει και συναρμολόγει τα αισθητηριακά δεδομένα του ατόμου μαζί με εκείνα των άλλων υποκειμένων, διασώζοντας έτσι την ίδρυση του κόσμου ως κοινού. Υπ' αυτή την προοπτική, η κοινή λογική συνιστά την «πολιτική αίσθηση κατ'εξοχήν». Βλ. Η.Α., *Between Past and Future*, ό.π., σελ. 220 επ., όπως και *La nature du totalitarisme*, ό.π., σελ. 53.